

A proletár író erkölcse

VONÁSOK NAGY ISTVÁN ARCKÉPÉHEZ

Micsoda teremtőerő és a korábbiakhoz képest mekkora nyugalom adatott meg Nagy Istvánnak, hogy egymás után letehetette az életpálya foglatának is nevezhető kétezer oldalas regényfolyam egyes köteteit. Regényfolyamot mondok és *önéletrásra*, történelmi, irodalmi, nemzetiségi, egyetlen osztályt: a munkásosztályt kitüntető *korrajzra* gondolok. A cselekvő, az osztályöntudat primátusát szem előtt tartó kolozsvári író visszaemlékezése csak annyiban rögzíti saját irodalmi pályáját, amennyiben egy-egy nevezetesebb irodalmi tett, siker vagy kudarc köré odarájzolt történelmi, eseménytörténelmi momentum a munkásmozgalomban személyes létét kiteljesítő ember irodalmi tájképét is mutatja. Sokkal inkább egy sajtósági körülmények között élő és harcoló nemzetiség kor- és eszmetörténetéről, az osztályával eggyé forrt, *tanúnak* jelentkező író magára eszméléséről beszélhetünk. A magára eszmélés folyamatáról, amely a Sáncaján gyerekeskedő írórt a „*proletárirodalom országútjára*” vezette. És nemcsak egyetlen lépés megtételére ösztönözte, de újból és újból meginduló csaták mérföldjeit, az illegálitás besúgóktól tüskézett ösvényeit hozta a talpa alá.

Nagy István útja egyszemélyű *sorsvállalás*: mennyit bír az ember, aki kommunista és magyar, mit bír az a kisebbség, amelynek legszegényebbjai éppen őt jelölték élettanulságuk megfogalmazójává? Hol a határ, a személyes sors elválasztható-e az írótól fölnevelő és útjára bocsátó közeg, a nép sorsától? A forradalmár hite, a kis és nagy dolgokban állandóan döntésre kész — világot saját sorsán mérő — szerep földajkálhat-e egy megfélemlített s éppen ezért nem mindig tisztán látó nemzetiséget, kínálhatja-e tanulságul az illavai és doftanai börtönélményt akkor, amikor az egymást megtevesztő kisebbségi pártok és csoportosulások s az egymás ellen szülő román és magyar nacionalista eszmék mindezt nehezítik. A két világháború közötti időt írjuk. A román (és magyar) valóságot föllámpázó Kacsó Sándor- és Méliusz József-kötetek mellett Nagy István sem vállalkozik kisebb feladatra: magadat ítélj, hogy sorsukba láss!

A helyzet bonyolult. Az egybekavart és sokszor innen-onnan kisajátított történelmek az önéletrásban mégis egyetlen Történelemmé: a kommunista erkölccsel hitelesített Nagy István-i történelemmé állnak össze. A mindent fölterképező s azt saját eszmevilágában megfürdető „társadalmias látomány” a Gaál Gábor által jól körülhatárolt valóságból, a *Korunk* valóságából szakadt ki és kezdte meg egyszemélyű, mert a művészet eszközeivel is formált, hatásos életét. Hatásos — tehát öntörvényű; indítólökését és mozgásirányát, ha egy forradalomban már kristályosodott eszmétől, a marxizmustól is kapta, egyedivé, utánozhatatlanná tette az odulakások sötétjéből szabadult, sok mindennel próbálkozó asztalosmunkás *látása*. Amely majdnem mindig világos: „tulajdonosa” tudatosan készülődött az írói munkát a proletárharc eszközeinek tekintő szemnyitogató-lázító szerepre. S ha néha meghomályolt, akkor is a rosszul fölmért politikumnak — a valóságot hirtelen alakító, a törvényszerűségeket szinte megkerülni látszó hamariságnak — köszönhette a „ferdülést”, sohasem valamiféle más tisztátalan eszköznek. Nem az irodalom- és kisebbségtörténeti vonatkozások, nem is a szépíróilag tipussá formált alakrajzok teszik a visszaemlékezés-sort utánozhatatlanná, hanem a sok műfajúságon fölülkerekedő rendezőelv.

Nagy István önéletrása: *sorslírával telített politika*. Nem véletlen, hogy a saját publicisztikai írásait, gondolkodó-esszéit pontosító Veres Pétertől vettük e műfaji meghatározást, mint ahogy az sem lehetett véletlen, hogy az 1943-as *szárszói konferencián* a kolozsvári asztalos-pártmunkás-író és a balmazújvárosi paraszt-gondolkodó szinte minden lényeges kérdésben megegyezett. A munkásság és parasztság e két reprezentáns képviselőjének közfoganása és vég nélküli vitája — a táborozás hat

napja alatt a szárszói parasztházban egy fedél alatt laktak — azt a *népfrontos szellemet* erősítette, amely nemcsak a Püski Sándor ügyes kezdeményezésével fedőnévnek kisajátított Soli Deo Gloria református diákszervezet értelmesebb hallgatóit, de mindazon értelmiségi, munkás- és parasztfiatalokat is magába fogadta, akik készek voltak egy irányba tenni és mozdulni. Hajlani a Veres Péter fogalmazta záróbeszéd parancsára: „...ha valóban a népet szereted és nem csupán a benne levő uralmi lehetőséget, akkor a szolgálatára tedd fel az életedet, még akkor is, ha nem ért meg a nép, sőt még akkor is, ha megkövezték érte.”

Az örök vitázó és az önéletrajzi köteteiben még most is vitában álló — korábbi álláspontjait módosító vagy éppen újraerősítő — Nagy István is mondhatta volna ezeket a szavakat, hiszen élete: egygyé ötvöződött írói és pártmunkája nem más, mint örökös szolgálat. A gondolkodói és írói felelősséggel földidézett múlt köteteiben nem más, mint a példaképerejű jelen és az azt szolgáló jövő megsejtése; erkölcsi hozadékot csak az a múltbamerülés hozhat, amelyért a közelebbi és távolabbi jövő napjaink értékmentésével állja a próbát. Ez az önvizsgálattal, sokszor önmagát tépő könyörtelenséggel földidézett történelem az események linearitásán túl erkölcsi erővé, ha úgy tetszik esztétikai hozadékká válik; ahogyan a 70 éves író közzöntő fiatal romániai magyar kritikus minősítése jelzi: *A gerinc: esztétikai kategória*. A Csehi Gyulának adott írói nyilatkozat is ebben a körben fogant: „Az én felfogásom szerint minden irodalomnak az első és legkomolyabb alapja, esztétikai alapja is, hogy művelőinek erős, kiforrott etikájuk legyen, amelyet nemcsak szóban hangoztatnak, hanem egész magatartásukkal, irodalmi alkotásaikkal váltanak valóra.”

A megszenvedett sors *magatartáskönyvek* tucatjait hívta elő. Az írói pályát betetőző önéletírás: *emberségletár*. A vallomások prózájának olyan formája, mely az önmagával is foglalkozó személyiséget — mily ritka ez Nagy István életművében —, a szépirodalmi és egyéb jellegű műveknél sokkal érzékenyebb szűrőn keresztül engedni láttatni. A különös előadást — ne feledjük: a munkásmozgalom nemzetközi kapcsolatainak földidézésével ez a színpad már világsszínpad — olyképpen szervezi, hogy a „súgóként” (valójában az egyik legfontosabb szereplőként) egzisztáló Kor kihívása a „törvények hű meghallói” számára történelmi parancs lesz. Az ily tisztaságtól megelevenült, a József Attila-i rendet a világ gyémánttengelyén érzékelné akaró ember életsorsával válaszol a kihívásra. Azzal, hogy a beleszületett létet elfogadja és — Salamon Ernő lirájának félrehallását is beleértve — *gyönyörű* sorsként: forradalmi hatóerőként érzékeli, világlátásával az osztályt tünteti ki. Ami e küzdelmes évtizedek emberségpróbáján önismeretté, irodalmon-művészetben messze túlmutató, személyiségjegyet hordozó, de mindig egy nagyobb közösség — szűkebben (a bécsi döntés utáni rövid időszakot leszámítva): a romániai magyar kisebbség, tágabban: a világ proletariátusa — sorsát fölmutató erkölcsi magasabbrendűségévé avatódik, nyomokban már ott található a *külvárosi* élet mélységeiben. S amíg a költő — a Nagy István-i visszaillesztést tekintve: az apját korán elvesztő s édesanyjának gépharapta csonkaságán merengő gyermek — *hasztalan vonít*, az éhezés, rettegés és kiszolgáltatottság fellegvári odújában *összekocannak a molekulák*: korán érlelődik az ellenállásra való hajlam. S ez az emberi sejtben őrzött, majd hogyanem biológiai tulajdonságúnak mondható *lázadás* is látszik — a regényszerűen megoldott részek és a közirói-publicisztikai módszerrel fölillantott kor- és alakrajzok közötti illeszkedés nem mindig a leg-sikerültebb —, mindenért kárpótol az *együtt fölmutatott* világ szervezősége. A Nagy István-i szervezet ama kiegyenlítő képessége, amelyet Sóni Pál valahogyan így közelített meg: mindegyik írás egy-egy szívdobbanás a következő szívdobbanás erősítéséhez.

A *Sáncalja*, a *Ki a sánc alól*, a *Hogyan tovább?* és legkivált a címében fölszik-

rázó *Szemben az árral* (Kriterion, 1974) ennek a részeiben egymást hitelesítő folyam-
nak időbeni kiteljesítői. Az ifjúmunkásból forradalmárrá érő, a művészetet a szó-
legsorosabb értelmében elkötelezettséggel vállaló *agitátorjellem* mindenütt fölfedezi
azt az ütközőpontot, honnan fölcsiholódott hévvel, a jobbat akarás szándékával újabb
és újabb csatára indulhat. És ezt hangsúlyozom: *csatára!* Mert az elnyomás ellen
már ösztöneiben tiltakozó, a proletárerkölcsgondolva mércével még önmagát is kor-
dában tartó puritánság gyakran olyan ellenfélnek képzelte — a valóságban az emberi
létezés, környezetünk, művészetünk gazdagító — „helyzetet” (eszmetársat, művé-
szeti irányt, a rápillantás ösztönével csak kismértékben megismerhető bonyolult kap-
csolatot) is tűz alá vesz, amely nélkül szegényebb lenne életünk. Kétségtelen, egy
emberöltő alatt az árral szemben úszni s úgy cselekedni, hogy a tisztánlátást még a
szubjektumból eredő személyes elfogultság se felhőzze, csak keveseknek sikerült.
Nagy István érzi és megérti ezt: az erkölcsi felfogásából egy jottányit sem enged, de
az öregség csendjében a bonyolultságot egyre jobban érzékeli — s ez az egyes köte-
tekben még inkább finomodik —, s a „legmagasabb hőfokon” kinyilatkoztatott érveit,
túlzásait nem egy esetben a megfelelő módon árnyalja. A *Hogyan tovább?* eszmél-
kedő mondata messzebbre is sugároz: „... egész addigi életem voltaképpen arra ment
rá, hogy egyszer az írás kínja és gyönyöre is reám szakadjon.” Ez a *kín és gyönyör*
a megszenvedett — sokszor testi kínzások által megszenvedett — életigazság hatal-
mon levő birtokosának most mást jelent mint a korábbiakban. Aligha akad olyan —
történelmet, egy egész ország történelmét bevilágító — írói munka (dokumentum-
regény, önéletrajz), amely kisebb-nagyobb felületen ne okozna súrlódást, ne borzolna
politikai érzékenységeket. A Marosi Ildikónak adott interjú egyik mondata is erre
céloz: „Az életrajzi regényem negyedik kötetének a megírása, a körülötte folyó har-
cok, teljesen igénybe vetek.” A főntebb már említett „írás kínja” elsősorban még-
sem ezt a harcot jelenti, sokkal inkább a művészi megjelenítés, az egyszemélyű tör-
ténelemkönyvet létrehozó, gyönyört és kint egyként kínáló alkotó munka fáradtságát.
A visszaemlékezés gyötrelmes igazát s az állandó kételkedést: a leírtakat a valóság
vajon nem cáfolja-e meg?

És ez az 1935-től 1944-ig tartó korszakot vizsgáló *Szemben az árral* című kötet-
ben sincsen másképp. Amíg az önéletrajz első két könyve az alapozás, a *Hogyan
tovább?* emelkedő ívén ez a könyv a korona. Az eszmélkedőből munkásíróvá-prole-
tárgondolkodóvá nőtt férfi bonyolult helyzet szemlélője: a fasiszta eszme egyre na-
gyobb tért hódít, a nemzetközi összefogás, a népfront szellemében összetoborzott em-
berek ellenállása nőttön-nő, s a világ — úgy tetszik — mégis mintha neki akarna
szaladni a borzalmaknak. Az élete kockáztatásával mozgalmi munkát vállaló író nem
érti a felemásságot. A bukaresti illegalitás nehéz napjai, a sziguranca vallatásai, a
Doftanán töltött börtönidőszak: a megaláztatások, kínzások mind-mind táplálhatnak
a felismerést: jobb volna az egészet abba hagyni! De Nagy István — s a könyvnek
talán ez a legszebb, szívszorítóan igaz, íróilag remekbe formált része — nem ismeri
a megtöretést, a meghátrálást. A visszaemlékező íróban ugyan fölsejlik a kérdés:
milyen mozgalmi ember az, aki a börtönsejt által reabízott „anyagot” — a rabtársak
testvériesen szétozott élelmiszercsomagját, máskor a cigarettapapírra írott utasítást
és egyéb szöveget — nem tudja a kért helyre továbbítani, de egy percig sem gondol
arra — talán csak a párt adta későbbi utasításra —, hogy az *írói munka, a művé-
szetté kristályosodott erkölcs* is lehet akkora hatóerő, mint bármelyik konspirációs
tevékenység. A mozgalmi és írói tett közötti őrlődés, a melyiket vegyem előbbre-
tudat jellemzi ez idő tájt az író pályáját. Mindmáig legértékesebb alkotásai, az
Oltyánok unokái, A szomszédság nevében és a *Külváros* is ekkor születnek. És még
egy: a *csakazértisből* készült, közelmúltban nagy sikerrel fölújított dráma (*Özönvíz
élött*) rehabilitálta a valaha színházban vizet áruló kisfiút: a korábban poharakkal
ácsorgó megalázott, évtizedek múltán, szerzőként fölállhatott a színpadra!

A *Szemben az árral* — egyéni életutat regényszerűen bemutató — hömpölygő
mondatait, a minden részletre kiterjedő „írói magyarázatok” a főhős drámáját a tár-
sadalmi körkép színeibe oldják. Egyik sem akar a másik fölé kerekedni: a szenve-

dést hősiesen viselő ember és a kiszolgáltatottságot ráerőszakoló rendszer a *regényesítés* folyamán „egységbe” kerül. Nem azzal, hogy az illegalitásban dolgozó pártmunkás minden idegszálával ne törne ama másik megdöntésére, de azzal, hogy a világhoz és az embertársaihoz való viszonyát az író a realizmus eszközával szépírói ihletettséggel ábrázolja. A körülötte föltűnedező alakok regényhőssé emelve is hitelesek, a mindnyájukért érzett felelősség az egyszemélyű ítélkezőt — mily furcsán hangozhat ez Nagy Istvánnal kapcsolatban! — szinte a krisztusi szeretet oldaláról mutatja. Az írói mozgalmak és pályák, a különféle politikai és stílusirányzatot képviselő alkotók, egyszóval: a kor zajlását nem kisebb hévvel követő irodalmi-művészeti élet eseményei ekkor még nem zavarják az írot. Hite és meggyőződés szerint teljes feloldódást és kielégülést talál a mozgalmi munkában. A kitörést, az íróvá válást — pontosabban: a „csak” irodalmi munkával való foglalkozást — egyelőre még távolabbi jövőnek tudja. Ennek az időszaknak a szemléltetésére — emlékezzünk csak a legjobban-regény *Sánca*ja sanyarúságban is tündéri gyermekkor ábrázolására — kiválóan alkalmas az önéletrajziregény-forma. A mese természetességét nem zavarja meg semmiféle „kiszólás”. A törés akkor következik be, amikor Nagy István publicisztikus hévvel történelmet és irodalomtörténetet akar írni. A korábban nagy plaszticitásról, regényírói bölcsletről tanúskodó mondatai némelyütt ingerültségbe csapnak át s a sok érvényes megállapítást és korrigálást is tartalmazó közírói, krónikaírói fogalmazás *direktsége* nem simul az „önéletrajzi regény” első részében oly ragyogó részeket fölmutató „nyugodtabb közeghez”.

Még így is — főként az irodalomtörténet szempontjából — sok, eddig nem ismert vagy másképpen tudott adattal, összefüggés-rendszerrel gyarapodunk. Az *Özönvíz előtt*ről írottak nemcsak Nagy István drámaírói korszakát helyezik új megvilágításba, hanem láttatni engedik az Erdélyi Helikon drámapályázatának körülményeit, a bemutató előtti és utáni — az irodalmi ügyeken messze túlmutató — harcokat. Ügyszintén érdekes adalékokkal szolgál a Vásárhelyi Találkozó előzményeit és a konferenciát taglaló rész. A szárszói megbeszélés résztvevői közül is egyre többen távoznak el az élők sorából, így minden olyan visszaemlékezés és elemzés megkülönböztetett hangsúllyal bír, amely az *élő tanú* hangján szól. Talán egyszer érdemes lesz Püski Sándor könyvkiadójának szerepét, a magyar irodalomban és közéletben betöltött helyét is megírni — legalábbis erre a felismerésre ösztönöz az a némelyütt konspirációs munkával is felérő tevékenység, amely Nagy Istvánt is többször Pestre szólította.

E vázlatos utalásokból is kitűnhet: a kolozsvári író önéletírásának negyedik kötete alapmunka. A korszak irodalomtörténetét és nem kevésbé munkásmozgalmatörténetét aligha lehet megírni a *Szemben az árral* érdekesebbnél érdekesebb adalékai, eseménytörténeti kiegészítései, írói és munkásmozgalmi portréi nélkül. Nagy István emlékezés közben feltehetően nem gondolt arra, hogy mily sok ügyben éppen az ő könyvfolyama lesz a tanú. Talán még akkor sem, amikor tépelődő, önmagát is kemény próbák elé állító soraival egy-egy elv- és írótársa érzékenységébe vágott. Az önéletrajzi regénynek nevezett önéletírásnak ezek a legkikezhetőbb részei. Noha a korábban vasaltnadrágosoknak titulált értelmiségiek és minden olyan ember, aki közvetlenül nem vett részt az ellenállás harcaiban, most már közelebb állnak a szívéhez, a kötetről kötetre módosult Gaál Gábor-portrét mégsem az ő szavai alapján fogom magamban fölépíteni. Mint ahogy Salamon Ernő igazát: a „gyönyörű sor” felvállalásában csúcsonódó lírát sem az ő eszme-futtatásával teszem magamévá.

Ha a vele szorosan egyazon oldalon állók megítélésében ily szigorú az író, mily keménységgel találják szemben magukat azok, akik életük és írói életművük fő vonulatában „csak” a népfrontos gondolatot: az együttmunkálkodást szolgálták. Dsida Jenő megalázottságról, kiszolgáltatottságról és a lélek úrhidegéről beszélő *Nagycsütörtök* című verse a maga művészi eszközeivel egyfajta tiltakozást is jelenthet, s a valláson túllépő Biblia szövege — ha mással nem, *nyelvezetével* — az emberiség egyetemes kultúrkincsét, az évezredek alatt fölgyülemllett példarejű — mert példázatos, sok irányban tágítható — igazságokat is közvetítheti.

A mítosz és minden mitikus elvetése az egy életen át vállalt és művekben tudatosított sorsélményből egyenesen következik. Még akkor is, ha az ilyesféle nem reális dolgoktól irtózó író egyes műveiben maga is mítoszt épít, vagy legalábbis mítoszi ruhába öltözteti egyes alakjait. Az eszméhez és osztályához mindvégig hű, önmagát puritán fegyelemmel és vasakarattal edző író világról Sóni Pál találóan állapította meg egyetemi tankönyvében: „...modern időkben alig találhatnánk írókat, aki közösséghez való viszonyában, világnézeti frissességében, érzés- és akaratgyisége tekintetében közelebb állna a naiv eposzköltőkhöz.” Nagy István legjobb művei valóban eposzok: a közösségi érzés és proletárerkölcis hitében fogant himnikus vallo-mások. Akkora a cselekvő- és mozgósítóerejük, hogy szinte minden soruk feladat-vállalásra ösztönöz.

Az író saját munkájának beteljesülését is láthatta abban a hosszú — huszonöt-ezer embert számláló — menetben, amely a *munkásegységfront* hívására a város megsegítésére sietett. A Szamos fölött húzódó erdőkből jövet — egy-egy hasábfával a vállán — egymás mellett gyalogolt munkás, paraszt, diák, tudós, művész. Kolozsvár megmenekült a fagyhaláltól. A nevezetes dátum: 1944 szilvesztere. Nagy István épp ez idő tájt a kolozsvári *Világosság* munkás- és parasztlevelezés rovatának gyűjtő hangú újságírója volt.

SZAKOLCZAY LAJOS

Bányai László: Hosszú mezsgye

Bányai László könyve, a *Hosszú mezsgye*, amely most második, bővített kiadás-ban került közönség elé, fél évszázados történet- és közírói pálya eredményeit gyűjti össze, nagyobb tanulmányokat, publicisztikai írásokat és könyvismertetések. A tanulmányok írója maga mondja előszavában, hogy ez a pálya meglehetősen nagy kerülő után érkezett el a mához, ahhoz a meggyőződéshez, amelynek középpontjában az alkotó marxizmus áll. „Az írások eszmevilága — olvassuk — a neokatolicizmus, majd eklekticizmus állomásain át jut el a marxista szemléletig és harcos anti-fasizmusig, majd a doktrinér balosságokat leküzdve a szocialista humanizmusig. A népeket összefogó plebejus erdélyiség, valamint a felvilágosodás eszméi által termékenyített kezdettől a romániai néptömegek forradalmi mozgalmába való begyökerezésig, az irodalmi, nemzetiségpolitikai és történelmi kérdésekhez való dialektikus materialista viszonyulásig.”

A *Hosszú mezsgye* írója valóban a húszas évek erdélyi katolicizmusának vonzásában indult, Mailáth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök konzervatív erkölcsi reformizmusát fogadta el, s Párizsban ismerkedett meg a francia neokatolikus mozgalom eszméivel. Gondolkodására Maritainnek, a neotomista filozófia vezető alakjának és Mauriacnak, a katolikus megújulás híres írójának ideológiája hatott. Mint *A francia katedrális* című írásából kitetszik, elképzelései nem estek távol attól az „esztétikai katolicizmustól” sem, amelynek a romantika korában Chateaubriand, a századvégen Huysmans adott megfogalmazást. Bányai a francia középkor és a francia művészet világában merült el, a francia diákmozgalmakkal ismerkedett. Szülőföldjét azonban Párizsban sem feledte el, a romániai magyar lapoknak küldött cikkeiben európai távlatból mérte fel a nemzetiségi lét gondjait, és a Foyer International des Étudiants Catholiques meghívására — jellegzetes epizód gyanánt — *Erdélyi kultúrák és mítoszok* címen tartott előadást, amelyet Kós Károly linóleummetszeteinek vetítésével szemléltetett.

Közben szellemi orientációja is változott. A katolikus írók és filozófusok után a polgári racionalizmus klasszikus ideológusait és történetíróit választotta mesterei-